

УДК 94(477.87) "1938/1939"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.145.11>

О. Пагіря, канд. іст. наук
Меморіальний музей тоталітарних режимів "Територія Терору", Львів, Україна
ORCID: 0000-0003-2481-9769

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ДРУГОЇ ЧЕХО-СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НА ЗЛАМІ 1938–1939 РОКІВ

Розглянуто місце та роль українського питання в зовнішній політиці Другої Чехо-Словацької республіки у пост-мюнхенський період. Поява цього питання на порядку денному чехословацької дипломатії у 1938–1939 рр. була пов'язана із формуванням автономії Підкарпатської Русі/Карпатської України на сході республіки та жвавим обговоренням у міжнародних колах можливих планів агресії Німеччини у Східній Європі із використанням української карти. На основі невідомих документів з архівів чехословацького МЗС проаналізовано ставлення Праги до перспективи формування "Великої України" на базі Карпатської України. Позиція чехословацького уряду в українському питанні була неоднозначною і визначалася кількома міжнародними факторами: 1) політикою Німеччини, що використовувала українське питання як "розмінну монету" у своїй дипломатії; 2) прагненням Польщі та Угорщини встановити спільний кордон у Карпатах; 3) позицією Румунії як ключового союзника ЧСР, що до певного часу був стратегічно зацікавлений у збереженні сухопутного коридору з Прагою через Підкарпатську Русь; 4) політикою країн Заходу, які в межах політики "умиротворення" прагнули відвернути агресію Гітлера на схід із використанням української карти. Якщо раніше Прага з підозрою ставилася до українського питання як до певної загрози для своєї територіальної цілісності з огляду на чинник Підкарпатської Русі, то в умовах 1939 р. українську карту розглядали вже як можливий порятунк для самої ЧСР. На початку 1939 р. у стінах Чернінського палацу розробляли декілька проєктів, у яких пропонувалося використати українське питання для збереження республіки. Цей план підтримували певні кола британської дипломатії, зацікавлені спрямувати Німеччину на схід, у бік природних ресурсів України. На жаль, цей період був занадто коротким, щоби призвести до появи довготермінових стратегій Праги в українському питанні. Зрештою, Гітлер вирішив інакше розпорядитися долею Карпатської України, віддавши її Угорщині.

Ключові слова: Карпатська Україна, Друга Чехо-Словацька республіка, українське питання, чехословацька криза.

Постановка проблеми. Місце українського питання у міжнародній політиці напередодні Другої світової війни годі зрозуміти без звернення до історії Карпатської України – невеликого державного утворення, що існувало в межах Другої Чехо-Словацької республіки у 1938–1939 рр. Його поява на політичній мапі континенту у період "чехословацької кризи" призвела до помітної актуалізації українського питання – найбільшої нерозв'язаної національної проблеми у міжвоєнній Європі. Перебуваючи в епіцентрі драматичних подій, ця невелика гірська країна на межі 1938–1939 рр. стала справжньою європейською "больовою точкою", адже зачіпала інтереси відразу кількох ключових гравців – ЧСР, Угорщини, Польщі, Німеччини, СРСР, Румунії, Італії, Британії та Франції. У пост-мюнхенський період проблема Карпатської України активно обговорювалася у дипломатичних колах Європи у зв'язку із проєктом формування "Великої України". Східна провінція Другої Чехо-Словацької республіки мала перетворитися на осередок формування української держави ("український П'ємонт") та вихідний пункт для німецького походу проти СРСР. Хоча цим планам так ніколи і не судилося реалізуватися, їхнє обговорення у європейських колах призвело до помітної інтернаціоналізації українського питання напередодні Другої світової війни. Не оминула цієї міжнародної дискусії і офіційна Прага, яка у 1938–1939 рр. вперше масштабно зіткнулася з викликом українського питання у своїй внутрішній і зовнішній політиці у зв'язку з формуванням автономії Підкарпатської Русі/Карпатської України на сході республіки.

Аналіз історіографії і джерел. Міжнародні аспекти проблеми Карпатської України у 1938–1939 рр. належать до одних із найкраще розроблених у вітчизняній і зарубіжній історіографії. Інтерес істориків переважно викликали питання, пов'язані з міжнародною грою навколо Карпатської України, ролі та місця українського питання у політиці та відносинах великих держав, зокрема Німеччини, СРСР, Великої Британії, Франції, а також Польщі, Угорщини, Румунії напередодні Другої світової війни [57, 34, с. 148–228; 30, с. 249–308; 17–22; 49, с. 67–95; 36; 37, с. 121–126; 44; 26, с. 303–319; 35, с. 161–288; 19; 47, с. 808–920; 41, с. 33–89; 52, old. 210–244; 53, с. 181–216; 61, с. 183–206; 25, с. 48–56]. Якщо

позиція сусідніх із Карпатською Україною держав на сьогодні достатньо широко представлена у науковій літературі, то відкритим залишається питання як у період чехословацької кризи на українське питання дивилися у самій Празі. Не знайшла свого відображення ця проблема і у дисертаційному дослідженні С.Віднянського [24], присвяченого українському питанню у політиці міжвоєнної Чехословацької республіки. Українське питання як фактор міжнародної політики Другої ЧСР займає відносно маргінальне місце у дослідженнях чеських і словацьких істориків, які головним чином концентруються на внутрішньополітичних процесах на Закарпатті у згаданий період, або аналізують вплив сусідніх держав на ситуацію в краї [55, с. 46–49; 56, с. 72–81; 59, с. 237–254; 54; 58, с. 18–30].

Джерелами нашої розвідки стали невідомі документи із архіву Міністерства закордонних справ Чеської республіки у Празі (Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky). Зокрема, серед них надзвичайну цінність становлять матеріали кореспонденції дипломатичних представництв ЧСР у Берліні, Варшаві, Будапешті, Бухаресті та Лондоні, що були розсекречені у 2001 та 2005 рр., а також збірка чехословацького міністра закордонних справ Франтішека Хвалковського. Ці документи поряд з іншими численними матеріалами із чеських архівів готуються нами до видання у тематичному збірнику "Карпатська Україна у документах Другої Чехо-Словацької республіки".

Постановка завдання. Дослідити місце і роль українського питання у міжнародній політиці Другої Чехо-Словацької республіки на межі 1938–1939 рр. Визначити міжнародні чинники, які впливали на позицію Праги у питанні Карпатської України напередодні розпаду ЧСР.

Виклад основного матеріалу. Проголошення автономії на Підкарпатській Русі 11 жовтня 1938 р. відбувалося в той момент, коли західні дипломатія і громадськість будували здогади щодо найближчих планів Гітлера й обмірковували засоби захисту західноєвропейських країн від можливої нацистської агресії. У той період на Заході переважала думка, що Німеччина кинеться на завоювання України, тому в Лондоні й Парижі автономію на Закарпатті розцінювали як німецьку ідею – перший етап на шляху до підкорення Радянсько-

го Союзу. Відчуваючи сильну загрозу з боку Берліна, західні уряди розраховували, що "українська карта" Гітлера стане засобом для спрямування німецької експансії на схід [33, с. 113-135].

З огляду на відсутність оприлюдненої офіційної позиції Третього Рейху щодо українського питання в 1938-1939 рр. та активну спекуляцію в західній пресі на тему німецьких планів створення "Великої України" і походу на схід, у західноєвропейських колах склалося хибне уявлення про сутність та цілі німецької політики у Східній Європі, зокрема і щодо Карпатської України. Насправді в Берліні питання останньої визнали неактуальним ще в жовтні 1938 р., відомство Ріббентропа отримало від фюрера вказівки зайняти стриману позицію щодо цього утворення і не вступати в контакти ні з українцями, ні з їхніми організаціями. Водночас німецькій пресі було видано інструкції не публікувати нічого про події в Карпатській Україні [30, с. 272-273].

Історики не знайшли свідчень того, що Гітлер будь-коли виступав за використання Карпатської України як плацдарму для нападу на Радянський Союз чи розглядав можливість постанови незалежної України на базі Закарпаття. У військово-стратегічному сенсі цей регіон не мав вагомого значення [51, с. 128; 49, с. 78; 62, р. 648] і став лише "розмінною монетою" у складній геополітичній грі Третього Рейху, спрямованій на побудову союзів для майбутньої війни в Європі. До того ж, офіційний Берлін не мав у той час серйозної політичної концепції вирішення українського питання, використовуючи українські політичні сили у власних стратегічних планах [47, с. 940-941].

Активне обговорення в західній пресі планів використання Гітлером Карпатської України як плацдарму для походу на схід задля створення "Великої України" ставило ЧСР у доволі незручне становище, оскільки йшлося про її суверенну територію, яка, за чутками, мала стати осередком для заснування нової великої держави на сході континенту. Прага намагалася не помічати масштабної пресової кампанії на тему "Великої України", що велася за кордоном⁴, і придушувала будь-які спроби чехословацької преси пов'язати це питання з проблемою Карпатської України. Зокрема, під час зустрічі із закордонними журналістами 16 грудня 1938 р. заступник міністра закордонних справ Чехо-Словаччини д-р Іван Крно недвозначно заявив, що українське питання не стосується ЧСР, а її влада не може дозволити на своїй території недружніх актів супроти Польщі та СРСР. У своєму напучуванні для преси він відзначав, що "не можна взагалі не писати про таке актуальне сьогодні питання, однак писати про нього слід холодно, цитуючи не тільки англійську і французьку пресу, але й польські та радянські газети" [2].

У вказівках для преси МЗС ЧСР рекомендувало місцевим виданням уникати висловлення їхньої власної позиції щодо питання "Великої України". Дозволялося цитувати, не наводячи коментарів, лише закордонні газети й "тільки тоді, коли поряд наведені голоси і погляди обох сторін". Водночас давалася вказівка "відсіювати всі повідомлення про приєднання Карпатської України до якоїсь із сусідніх країн" чи до держави, котра ще тільки мала бути створена (тобто "Великої Украї-

ни"). Також рекомендувалося не публікувати статей про протести місцевого населення проти політики центральної влади, зокрема проти призначення Лева Прхали міністром в уряді Карпатської України [4]. Побойуючись реакції Варшави і Москви, які неодноразово робили у Празі демарші з приводу українського питання, остання була навіть готова запровадити цензуру щодо публікацій про "Велику Україну", проте врешті вирішила за краще вдатися до непрямого тиску на пресу.

Під час прийому в міністра Франтішека Хвалковського 9 січня 1939 р. радянський посол Сергій Александровський зазначив, що в Москві "панує не дуже сприятливий настрій" з приводу ставлення Праги до українського питання і тону чехословацької преси, та висловив жаль, що з боку чехословацького уряду "нічого не робиться для покращення атмосфери" [11]. Радянський представник також заявив, що уряд Карпатської України був всього лише "ширшою для прямої німецької агентури в Чехо-Словаччині" і висловив протест проти ведення з її території радіопропаганди антирадянського змісту [14, с. 773]. Москва вбачала в Карпатській Україні серйозну небезпеку, вважаючи, що та може стати в майбутньому пунктом "кристалізації українського руху за незалежність" [28, с. 129]. Утім, через брак доступних радянських джерел позиція СРСР щодо створення Карпатської України залишається маловивченою [37, с. 121-126; 26, с. 309-312; 27, с. 46-55; 41, с. 47-89].

Показовою в розумінні ставлення Праги до спекуляцій у західній пресі щодо українського питання була реакція чехословацького уряду на публікацію інтерв'ю прем'єр-міністра Августина Волошина британській газеті "The Daily Telegraph", у якому той, начебто, вперше пов'язав діяльність свого уряду з планами зі створення "Великої України". Під час зустрічі з британським послом Бейзілом Ньютоном 11 січня 1939 р. заступник міністра закордонних справ Іван Крно заявив, що Чехо-Словаччина "прагне тільки миру і добрих відносин з усіма своїми сусідами і саме тому не хоче активно втручатися до великоукраїнської проблеми". Прага була готова до радикальних кроків, включно з депортацією празького кореспондента британського видання з республіки за поширення неправдивої інформації [2; 43, р. 145-146].

Як свідчать документи, до початку березня 1939 р. автономний уряд Волошина не займався розробкою проблем самостійності Карпатської України, а тим більше – утворення на її базі "Великої України" шляхом приєднання радянської України, Галичини, Волині та Буковини. Ці ідеї йому постійно нав'язували різні українські емігрантські групи. Обережність уряду Волошина у "великоукраїнських" прагненнях диктувалася насамперед складною міжнародно-політичною ситуацією навколо Карпатської України та побоюванням увійти в конфлікт із СРСР, Польщею та Румунією, які регулярно тиснули на Прагу з приводу її "українського експерименту" на Закарпатті. Зокрема, у розмові з чеськими журналістами 17 січня 1939 р. Августин Волошин заявив: "Карпатська Україна не може працювати задля створення Великої України. Наша земля надто мала, щоб втручатися до цієї справи. Ми, українці, зазвичай відчуваємо, що наш народ, який нараховує близько 40 мільйонів людей, мусить колись бути в змозі створити власну державу, але я не хотів би тут намагатися дати якусь дату і також не хотів би стверджувати, що до цього дійде в найближчому майбутньому. Такі заяви могли би бути інтерпретовані за кордоном як провокація" [15].

У тогочасних міжнародних реаліях очільник автономного уряду не бачив реальної можливості для відновлення незалежної соборної України, вважаючи це справою неблизького майбутнього.

⁴ Згідно з покажчиком пресових згадок і статей за 1938 р., який уклало Українське пресове бюро в Лондоні, найбільша кількість публікацій у британській пресі на тему Карпатської України припала на жовтень і листопад 1938 р.: відповідно, 526 і 153. Усі матеріали згруповано відповідно до категорій: 1) статті про стан справ у Карпатській Україні; 2) статті про чехословацькі або центральноєвропейські справи, значне місце в яких займало й питання Карпатської України; 3) новини про справи Карпатської України; 4) новини про події в Центральній Європі, у яких висвітлено події на Закарпатті [32, с. 2].

Наприкінці січня – на початку лютого 1939 р. Прага отримала від своїх дипломатичних установ за кордоном інформацію, що інтерес Німеччини до українського питання згасає, а її "великоукраїнський план" зазнає відтермінування з огляду на загальну європейську політичну ситуацію [12]. Про це свідчили й результати кількох зустрічей, проведених нацистським вищим керівництвом на початку року з лідерами Угорщини та Польщі (переговори Адольфа Гітлера з польським міністром закордонних справ Юзефом Беком у Берхтесгадені 5 січня 1939 р. та з міністром закордонних справ Угорщини Іштваном Чакі в Берліні 16 січня 1939 р.; візит Йоахіма Ріббентропа до Варшави 26 січня 1939 р.), фрагментарна інформація про які надходила в Чернінський палац (будівля МЗС ЧСР) [6].

Зокрема, дипломатичні донесення з Будапешта свідчили про те, що Угорщина стає дедалі впевненішою в досягненні своєї цілі – створити спільний кордон із Польщею шляхом поглинання Карпатської України [3]. У Прагу надходила також інформація про спроби Будапешта схилити лідерів автономії до добровільного "повернення" краю до Угорщини. Щоби здобути прихильність останніх, угорський державний секретар з питань національних меншин Тібор Патакі ще в листопаді 1938 р. таємно, через члена делімітаційної комісії Юліана Брашайка, передавав Августині Волошину пропозицію щодо надання краю національно-територіальної автономії у складі Угорського королівства. Таку пропозицію було повторено в лютому 1939 р. через греко-католицького єпископа Олександра Стойку, однак автономний уряд відкинув ці пропозиції, зробивши їхній зміст предметом публічного розголосу [13, s. 71; 60, old. 153; 42, s. 84].

Утім, міжнародна ситуація ставала дедалі сприятливішою для реалізації угорських амбіцій. Про це, зокрема, свідчило потепління в угорсько-німецьких відносинах, яке настало після візиту Чакі до Берліна 16 січня, тимчасом як Празі не вдавалося врегулювати свої суперечки з Німеччиною, а насамперед – отримати від неї гарантії кордонів Чехо-Словаччини, обіцяні їй чотирма державами в Мюнхені. Візит Хвалковського в Берлін 21 січня 1939 р. не досяг успіху в цьому плані. Німці висунули Празі нові вимоги, виконання яких мало перетворити ЧСР у по суті васальну державу, цілковито залежну від Третього Рейху [45, s. 30]. Водночас потужну дипломатичну підтримку надавали угорським ревізійністським планам фашистська Італія і санаційна Польща.

Очілюючи польську дипломатію Юзеф Бек робив усе можливе, щоб відтермінувати надання Німеччиною гарантій чехословацьких кордонів, вважаючи, що цьому має передувати рішення стосовно спільного польсько-угорського кордону. Чернінський палац, зі свого боку, вбачав в агресивній кампанії Польщі проти Карпатської України можливість актуалізувати в Берліні питання гарантій кордонів, стверджуючи, що польські дії є виявом недовіри до Третього Рейху. Таку тезу вперше озвучив берлінський посол ЧСР Войтех Мастний у депеші до Праги 31 грудня 1938 р. [5].

Британські та французькі дипломати, які на початку лютого 1939 р. зробили в Римі й Берліні демарші з приводу гарантій кордонів ЧСР, підштовхували Прагу використати цей психологічний момент і вдатися до самостійного втручання перед німецьким урядом. Застосування аргументу польської загрози для Карпатської України могло посилити чехословацьку позицію в цьому питанні [8]. Однак німецьке керівництво на чолі з Гітлером усяляко затягувало з відповіддю на англо-французьку ноту від 8 лютого 1939 р. щодо гарантій кордонів.

Найбільшою поразкою на зовнішньополітичному фронті Прага зазнала в цей період у Бухаресті, що довго був головним союзником чехів у протидії зазіханням Польщі й Угорщини на Карпатську Україну. На початку 1939 р. чехословацька дипломатія усвідомила, що – не без впливу поляків – позиція румунського уряду в питанні Підкарпатської Русі почала поступово змінюватися і що тепер Бухарест був схильний змиритися з можливим приєднанням краю до Угорщини в разі, якби Берлін санкціонував цей крок [3]. Новий очільник румунської дипломатії Грігоре Гафенку був відомим полонофілом і вважав, що після Віденського арбітражу Підкарпатська Русь утратила стратегічне значення і перетворилася на "німецьку провінцію". Усвідомлюючи (як і поляки) загрозу для "своїх" українських територій – Буковини та Бессарабії – від можливого розігрування Берліном "великоукраїнської" карти, румуни фактично згорнули свій фронт проти спільного угорсько-польського кордону [10]. Деякі звіти пізнішого часу вказували навіть на зацікавленість самої Румунії стати учасником вирішення долі краю [9]. За інформацією чехословацької прес-служби в Женеві, румунський міністр Гафенку, виходячи зі спільних із Польщею інтересів в українському питанні, розраховував, що остання скористається можливістю для втручання її війська в Карпатській Україні. При цьому сама Румунія не бажала брати участі в такій авантурі [11].

Над Влтавою окреслювалося також розуміння того, що на заміну етнографічному принципові, покладеному в основу Мюнхенського рішення та Віденського арбітражу, в недалекому часі можуть з'явитися й інші підходи до формування територіальних претензій сусідів до ЧСР. Під час прийому на честь дипломатичного корпусу в королівському замку в Буді 23 лютого 1939 р. угорський регент Міклош Горті в незвично відвертій розмові з чехословацьким послом Мілошем Кобром заявив, що проблема Підкарпатської Русі становить для Угорщини "питання життя і смерті". Угорський лідер спробував підвести під цю тезу орографічний⁵ аргумент, навіяний географічними концепціями новопризначеного прем'єр-міністра Пала Телекі: мовляв, хустський уряд займається вирубкою лісів у Карпатах, а це може призвести до висушення джерел, які живлять Тису, або й до виходу її з берегів, й у підсумку спричинити катастрофічні наслідки на "нижній землі". Чехословацький представник заявив, що для ЧСР буде неприйнятним будь-яке відхилення від етнографічного принципу у вирішенні міждержавних територіальних суперечок. Хоч посол і визнав, що Підкарпатська Русь стала "фінансовим тягарем" для Праги, він наголосив при цьому на моральних обов'язках чехів щодо регіону, який слугував для ЧСР своєрідними воротами на схід. У відповідь Горті запевнив співрозмовника, що майбутня дружба з Угорщиною "була б найкращою запорукою такого вільного сполучення". Підсумовуючи зустріч, Кобр написав у Чернінський палац, що крізь усю розмову з Горті червоною ниткою проходило переконання, що було б досить легко досягнути порозуміння між Будапештом і Прагою, "якби не було різних сепаратистських і важко контрольованих дій з боку автономного уряду Словацької країни та уряду Підкарпатської України" [3]. У такий спосіб угорський уряд підштовхував Прагу до поступової здачі її позицій на Закарпатті на користь Будапешта.

⁵ Орографія – розділ геоморфології та фізичної географії, який описує різні форми рельєфу та класифікує їх за зовнішніми ознаками незалежно від походження.

Водночас до Праги надходили тривожні вісті з Лондона від двох довірених осіб чехословацького уряду на Туманному Альбїоні – ученого-візантолога Франтішека (Френсіса) Дворніка і журналіста Пржемісла Папірніка, які готували для Чернінського палацу аналітичні записки про розвиток міжнародної ситуації навколо ЧСР. Зокрема, у звіті від 2 лютого 1939 р. вони на основі конфіденційних джерел повідомляли про заплановану на 15 березня німецьку окупацію республіки [50, с. 283]. Їхнє послання було недвозначним: Чехословаччина може бути "повністю віддана на милість чи немилість Німеччини" і навіть "стати її частиною"; "Чемберлен залишив Німеччині всю Центральну Європу як сферу німецького інтересу. Тому в Англії ніхто б і не ворухнувся, якби Німеччина наважилася на такий радикальний крок" [12].

Усвідомлюючи загрозу, Франтішек Дворнік у датованій 14 лютого 1939 р. рукописній записці під назвою "Німеччина, Чехословаччина та Україна" запропонував чехословацькому уряду використати "українську карту" для поліпшення відносин із Берліном. Відомий візантолог на службі в Чернінського палацу усвідомлював прагнення Британії зберегти приязні відносини з Німеччиною і будь-яким способом відвернути її агресію на схід, проти більшого ворога – сталінського СРСР. На основі своїх розмов із постійним заступником міністра закордонних справ Британії Александром Кадоганом, а також єпископами Англіканської церкви та українсько-американським діячем Яковом Макогоном, Дворнік визначив, що серед британської еліти існують два табори: перший пропонував дати Німеччині вільну руку в реалізації її планів експансії на сході, використовуючи для цього українське питання і чехословацький коридор, а другий виходив з остаточного розпаду Чехословаччини й вирішення українського питання в межах чи то певної федерації з Росією, чи то поділу українських земель поміж Німеччиною і Польщею. За другим сценарієм Чехословаччина мала перетворитися на маленький Люксембург. Оскільки перший табір мав на Туманному Альбїоні більше прихильників, Дворнік вважав, що Празі слід скористатися українським питанням, щоб уникнути катастрофи.

У зв'язку із цими планами актуалізувалося питання зближення між Прагою і Хустом, великим адвокатом якого виступав Яків Макогін та фінансоване ним Українське пресове бюро в Лондоні. Цей українсько-американський діяч прагнув відіграти роль певного моста між Прагою і Хустом, даючи обом сторонам практичні рекомендації для ведення політики. Зокрема, він радив чехам позбутися назви "Підкарпатська Русь" та остаточно розпрощатися з русофільським напрямом. Водночас Макогін наполягав на забезпеченні повного впливу чехів у Карпатській Січі, встановленні контролю над пропагандою в Карпатській Україні та збереженні робочих місць. Макогін пропонував Празі на 100 % підтримувати прем'єр-міністра Августина Волошина й інших українських діячів, лояльних до чехів. З іншого боку, від наполегливо рекомендував хустському уряду придушувати будь-яку пропаганду проти міністра-генерала Лева Прхали і прагнув перебрати під контроль УПБ в Лондоні всю карпатоукраїнську пропаганду за кордоном. Макогін сподівався, що посилення співпраці між Прагою і Хустом зможе позитивно вплинути на відносини ЧСР з Німеччиною, якби перша пішла на деякі кроки, котрі зменшили б недовіру Берліна до празького уряду.

У разі реалізації другого сценарію УПБ рахувалося з можливістю виникнення масштабного українського

повстання в Польщі, яке змусило б Німеччину втрутитися. При цьому українці сподівалися, що чехи, покидаючи Карпатську Україну, дозволять їм захопити на військових складах зброю та амуніцію, щоб використати її проти поляків [12].

УПБ в Лондоні було доволі впливовою лобістською структурою в міжвоєнній Європі [48]. Засноване 1931 р. коштом українсько-американського мецената Якова Макогона, воно працювало як своєрідне українське посольство для ознайомлення британського загалу з українськими справами та промоції українського питання в міжнародних колах. Окрім лондонського офісу, існували окремо засновані відділення в Женеві (листопад 1931 р.) та Празі (1.01.1932). Керівником бюро був український історик і соціолог Володимир Кисілевський. Базуючись на принципах аполітичності й служіння загальноукраїнським інтересам, УПБ займалося систематичним збором та аналізом матеріалів іноземної преси про Україну й українські справи, вело облік публікацій на відповідну тему, видавало періодичний бюлетень ("The Bulletin"), який розсилали до 250 часописів у Великій Британії (загалом у 1931–1939 рр. було випущено 116 номерів). Окрім пресової та видавничої діяльності, установа співпрацювала з іноземними журналістами і британськими депутатами, видавала заклики, звернення та відозви, які ставали предметом розгляду й обговорень в урядових і політичних колах Великої Британії [39, с. 214-230; 40, с. 63-80; 38, с. 618-654].

У 1938–1939 рр. міжнародна діяльність УПБ була прямо пов'язана з подіями на Закарпатті. Зокрема, Бюро надсило меморандуми про Карпатську Україну прем'єр-міністру Невілові Чемберлену та Форін-офіс, готувало матеріали для британської преси, проводило зустрічі з британськими політичними і громадськими діячами, лобіювало українське питання в парламенті, організовувало публічні заходи на українську тему. Співробітники Бюро від початку чехословацької кризи перебували в тісному контакті з посольствам ЧСР у Лондоні, зокрема з послом Яном Масариком, секретарем Зденком Елером та колишнім пресовим аташе Пржеміслом Папірніком, який після відставки Масарика став одним із ключових інформаторів Чернінського палацу у Великій Британії. Як свідчить щоденник голови УПБ у 1931–1939 рр. Володимира Кисілевського, останній координував із Папірніком свої дії щодо надсилання меморандумів та проведення зустрічей у Форін-офіс, зокрема з постійним заступником міністра закордонних справ Британії Александром Кадоганом і головою центральноєвропейського відділу Вільямом Стренґом. 28 жовтня 1938 р., у присутності Папірніка, головного редактора газети "Свобода" (США) Луки Мишуги та представника Проводу українських націоналістів у Лондоні Степана Давидовича, Кисілевський обговорював питання Карпатської України з міністром внутрішніх справ ЧСР д-ром Яном Черним, який прибув до Великої Британії з візитом [31].

У практичній роботі УПБ тісно взаємодіяло також зі створеним у 1935 р. Англо-українським комітетом, що орієнтувався на демократичний табір в українському русі. До його складу увійшли вчені-історики, громадські діячі та депутати Палати громад. Від початку існування комітету його діяльність була спрямована на проведення гучних політичних акцій, як-от виступів у пресі на захист українського населення, подання петицій до британського уряду та парламенту, публікацію політич-

них памфлетів, організацію зустрічей з відомими українцями тощо [29, с. 80].

Усвідомлюючи хиткість міжнародного становища Карпатської України, УПБ намагалося всіляко мобілізувати британську громадську думку на підтримку української автономії у складі ЧСР та закликати британський уряд завадити окупації Підкарпатської Русі Угорщиною. Упродовж 1938-1939 рр. бюро бомбардувало Форін-офіс своїми меморандумами і пресовими оглядами на цю тему [43, с. 143-145, 149-151]. Діячі УПБ розуміли, що доля Закарпаття прямо залежить від долі самої ЧСР, і тому активно просували ідею чесько-українського зближення та підтримували лояльну лінію уряду Волошина щодо Праги.

Щоденник Володимира Кисілевського містить згадки про декілька зустрічей Якова Макогона з Пржемыслом Папірніком у першій половині лютого 1939 р. з метою обміну інформацією у справі Карпатської України, що могли передувати написанню Франтішеком Дворніком згаданого вище реферату. Окремі його тези знайшли відображення в телефонній розмові між Папірніком і Макогоном 6 березня 1939 р., в ході якої обговорювалися два базові сценарії розвитку подій навколо ЧСР та українського питання з перспективи британської дипломатії. Після цих зустрічей у Форін-офісі чеському журналістові було прямо повідомлено, що доля Чехо-Словаччини залежатиме від українського питання [31].

Наскільки серйозно поставилося празьке МЗС до "українських пропозицій" Дворніка, важко сказати, зважаючи на брак архівних джерел на цю тему. Матеріали дипломатичної кореспонденції між Прагою і Лондоном за період 1938-1939 рр. збереглися тільки фрагментарно. Певним відлунням цих напрацювань стала поява у стінах Чернінського палацу аналітичної записки про українське питання з дослідженням можливих наслідків постанови "Великої України". Українське питання, охарактеризоване в цій записці як найперспективніше в європейській політиці, могло би стати справжнім активом у руках Чехо-Словаччини, давши їй можливість здійснювати активну зовнішню політику на Сході. З погляду чехословацьких інтересів, до переваг сценарію утворення "Великої України" невідомий співробітник празького МЗС відносив ймовірний розпад Польщі й повернення ЧСР Тешинської Сілезії і Чадця, приєднання Східної Галичини до Карпатської України та її тимчасове входження (до моменту формування "Великої України") у конфедеративний союз із чехами і словаками, перегляд наслідків Мюнхенської конференції та Віденського арбітражу, відкриття каналів для проникнення чеського капіталу, людських ресурсів і знань на Схід ("Чеська освіченість буде випромінювати на Схід – так, як вона уже до цього випромінювала на Балканах").

Автор вважав: якщо не задовольнятися лише "роллю якогось Люксембурга", то Друга республіка повинна вести активну й динамічну зовнішню політику, спрямовану на Схід, передовсім на українське питання. Розраховуючи, що Чехо-Словаччина залишиться нейтральною в майбутньому зіткненні між Німеччиною і СРСР, він давав, що ЧСР може успішно "монетизувати" (продати) свою східну політику Німеччині, надавши останній можливість здійснювати її "українську політику" через чехословацьку територію. У зв'язку з цим пропонувалося без зволікань розробити позицію Чехо-Словаччини в українському питанні. Водночас автор вважав за необхідне підготувати систему оборони ЧСР від Польщі, яка не зволікала би з тим, щоб захопити Карпатську Україну

й знищити там "вогонь українізму", домовившись про співпрацю з Угорщиною [3].

На думку автора записки, чехи не повинні мати жодних конфліктів з українцями з огляду на відсутність між ними прямого етнографічного кордону (розділення словаками), відсутність у чехів амбіцій стосовно державного панування над українцями та культурну близькість ("будемо їм завжди ближчими, ніж німці"). Він пропонував розвивати відносини з незалежною Україною "у найширший спосіб" за прикладом міжвоєнних відносин між ЧСР і Югославією. Перешкодами на шляху до формування такої політики могли, на його думку, стати традиційне русофільство і панславизм чеської еліти, а також небажання співпрацювати з німецькими планами створення "Великої України". Автор наголошував, що в цьому випадку йдеться насамперед про прагнення українського народу до створення власної держави, а лише потім – про німецькі плани. Водночас він пропонував не переоцінювати масштабу німецького впливу на Україну, наводячи приклад повстання проти германофільського уряду Павла Скоропадського в Україні 1918 р. [3].

Очевидно, що поява в Чернінському палаці цих напрацювань з українського питання була пов'язана з безнадійною міжнародно-політичною ситуацією, в якій Чехо-Словаччина опинилася на початку 1939 р. Заради збереження залишків обшматованого чехословацького суверенітету зовнішньополітичне відомство на чолі з Франтішеком Хвалковським реалізовувало політику вимушеного союзництва з Третім Рейхом, розглядаючи її як можливу альтернативу німецькій окупації. Намагаючись отримати гарантії своїх кордонів від країн-підписантів Мюнхенської угоди, Чехо-Словаччина прагнула перетворитися на нейтральну країну за прикладом Бельгії чи Швейцарії та була готова заради збереження чеського ядра поступитися своїми позиціями на нечеських територіях республіки [45, с. 21]. У певних колах чеської дипломатії здавалося, що українське питання зможе стати останньою соломиною в руках Праги у справі порятунку чеського суверенітету шляхом відмови від Карпатської України на користь Гітлера задля реалізації його "великоукраїнських планів".

Окремі донесення з Берліна давали підстави вважати, що саме цього вимагала Німеччина. На підставі джерел із нацистської рейхсканцелярії чехословацький посол у Берліні Войтех Мاستний доповідав 25 січня 1939 р., що Німеччина очікує від Чехо-Словаччини зміни "ментальності" стосовно її дієвої допомоги нацистам у створенні "Великої України" [7]. Можливий вступ Угорщини до Антикомінтернівського пакту та надання нею дозволу на транзит німецьких військ через її територію дали чехословацькому представникові можливість припустити, що цей крок у далекій перспективі міг бути спрямований на прокладання шляху Німеччини до України.

Беручи до уваги різні міркування щодо перспектив розвитку українського питання у Східній Європі, на початку березня 1939 р. празький уряд у межах своєї політики "нормалізації" відносин із Німеччиною спробував прозондувати можливість укладення з Берліном окремого договору про майбутнє Карпатської України. Зокрема, таку пропозицію озвучив шеф кабінету МЗС Губерт Масаржік під час візиту на Вільгельмштрассе 1-3 березня 1939 р. Завданням цієї місії, що отримала мандат від уряду Рудольфа Берана, було вивідати подальші німецькі плани щодо Чехо-Словаччини та запропонувати Берліну чергові поступки заради отримання гарантій кордонів на умовах "нейтралізації" зовніш-

ної політики ЧСР. Під час розмови з керівником політичного відділу німецького МЗС Гюнтером Альтенбургом чеський дипломат поскаржився на угорську пропаганду, яка не припиняла заявляти про належність краю до Угорщини, і складність внутрішнього становища в Карпатській Україні. За словами Масаржіка, центральна влада мала покривати дефіцит крайового бюджету й забезпечувати населення продовольством, тимчасом як хустський уряд намагався будь-яким способом "ліквідувати присутність Праги". Чехословацький уряд вважав, що йому також належить право голосу, оскільки він мав фінансувати витрати автономії [46, р. 222-223].

Прага знала про жваве зацікавлення Берліна карпатоукраїнським питанням, але, за наявною в чехословацьких колах інформацією, німці не виключали того, що край залишиться в державному зв'язку з чехами [50, s. 282]. Беручи це до уваги, празький уряд був готовий піти на певний *modus vivendi* з Берліном щодо долі Карпатської України, щоби прибрати чутливе українське питання з порядку денного двосторонніх відносин. Однак на той час німецький уряд не був готовий обговорювати цю пропозицію по суті, як також інші оферти з пакету Масаржіка. На меморандумі з цього приводу, підготовленому політичною секцією німецького МЗС, стояла позначка "фюрер не зацікавлений" [46, р. 221]. На початку березня 1939 р. Гітлер уже готував свій вирішальний удар проти Чехо-Словаччини, тож він відмовився надати міжнародні гарантії її кордонів, зіславшись, зокрема, на неврегульованість питання чехословацьких кордонів з Польщею та Угорщиною [46, р. 218-220].

Тим часом, відчувуючи непевність становища ЧСР і хитання чеських владних кіл щодо своєї політики в Карпатській Україні, Будапешт вирішив зробити Празі незвичну пропозицію. 6 березня 1939 р. до чеської столиці з важливою місією прибув заступник міністра закордонних справ Угорщини Янош Вьорнле. У супроводі угорського посла Яноша Веттштейна він провів переговори з міністром Франтішеком Хвалковським, запропонувавши йому добровільно передати Закарпаття Угорщині в обмін на певну фінансову компенсацію. У такий винахідливий спосіб угорці сподівалися уникнути німецької опозиції військовій окупації Карпатської України. Здавалося, що Хвалковський був схильний піти на таку угоду: він пообіцяв переговорити щодо цього з президентом Гахою і потім назвати ціну. Втім, остаточне схвалення угорської пропозиції залежало від ставлення Німеччини, а вона виявила "нерозуміння" угорських ініціатив [46, р. 228; 23, с. 157-158; 16, с. 101-102]⁶. До того ж, далеко не всі члени чехословацького уряду погоджувалися на запропонований сценарій. Як згадував керівник канцелярії МЗС ЧСР Губерт Масаржік, деякі урядовці, зокрема міністр комунікації Алоїз Еліаш та керівник канцелярії президента Іржі Гавелка, виступали проти передачі Підкарпатської Русі Угорщині чи Польщі [50, s. 282].

Що б там не планували у Празі, Німеччина вирішила розпорядитися долею Карпатської України у власних стратегічних інтересах. 9-10 березня 1939 р. Гітлер прийняв рішення про остаточне знищення ЧСР, а вже 12 березня 1939 р. Берлін дав "зелене світло" на окупацію краю військами Угорщини коштом втягнення останньої у свій союз. 14 березня 1939 р. під натиском Берліна Словаччина проголосила незалежність, а наступного дня частини вермахту без жодного опору здій-

снили окупацію чеських земель. Карпатська Україна, проголосивши незалежність 14-15 березня 1939 р., після нетривалого збройного опору була зайнята угорськими військами.

Висновки. Отже, на політику Праги в українському питанні на зламі 1938-1939 рр. впливали кілька зовнішньополітичних чинників, зокрема: 1) політика Німеччини, яка у своїх геополітичних інтересах заважала з українським питанням, шантажуючи ним відразу кілька європейських столиць; 2) політика Угорщини та Польщі щодо створення спільного кордону в Карпатах; 3) позиція Румунії як ключового союзника ЧСР, що до певного часу був стратегічно зацікавлений у збереженні сухопутного сполучення з Прагою через Підкарпатську Русь; 4) політика Великої Британії та Франції, які в межах політики "умиротворення" прагнули відвернути агресію Гітлера на схід із використанням української карти.

Несподівана актуалізація української проблеми у міжнародній політиці в 1938-1939 рр. у зв'язку з постановом Карпатської України змусила певні кола чехословацької дипломатії всерйоз зайнятися розробкою українського питання з огляду на перспективи постанови Великої України. До певної міри цей інтерес був спровокований активним обговоренням у західних колах можливості створення незалежної України під протекторатом Німеччини на базі Карпатської України. У зв'язку з цим віддалений східний регіон республіки міг перетворитися на справжній актив, який чехи сподівалися вигідно "продати" німцям взамін за гарантії збереження залишків свого державного суверенітету. Цей план підтримували певні кола британської дипломатії, зацікавлені спрямувати Німеччину на схід, у бік природних ресурсів України. Якщо раніше Прага з підозрою ставилася до українського питання як до певної загрози для своєї територіальної цілісності з огляду на чинник Підкарпатської Русі, то в умовах 1939 р. українську карту розглядали вже як можливий порятунк для самої республіки. У стінах Чернінського палацу розробляли декілька проєктів, у яких пропонувалося використати українське питання для збереження республіки. На жаль, цей період був занадто коротким, щоби призвести до появи довготермінових стратегій Праги в українському питанні. Зрештою, Гітлер вирішив інакше розпорядитися долею Карпатської України, віддавши її Угорщині.

Список використаних джерел

1. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České Republiky (Archiv MZV). II sekce (1918-1939). III řada. Kart. 470.
2. Archiv MZV. Politické věci. Kart. 45.
3. Archiv MZV. Politické věci. Kart. 46.
4. Archiv MZV. Politické věci. Kart. 65.
5. Archiv MZV. Politické zprávy 1918-1977. Německo. Berlin 1938/II. Č. 2625/II.
6. Archiv MZV. Politické zprávy 1918-1977. Německo, Berlin 1939.
7. Archiv MZV. Politické zprávy 1918-1977. Německo. Berlin 1939. Č. 15.176/II-39.
8. Archiv MZV. Politické zprávy 1918-1977. Německo, Berlin 1939. Č. 23.689/II-39.
9. Archiv MZV. Politické zprávy 1918-1977. Německo, Berlin 1939. Č. 34907/II-1939.
10. Archiv MZV. Politické zprávy 1918-1977. Rumunsko. Bukurešť 1938. Č. 1765/89.
11. Archiv MZV. Fond František Chvalkovský (1938-1939). Inv. č. 84.
12. Archiv MZV. Fond František Chvalkovský (1938-1939). Inv. č. 617.
13. Archiv MZV. Fond 35. Telegramy došlé a odeslané I. Budapest. 1938.
14. Archiwum Akt Nowych (AAN). Sztab Główny w Warszawie 1919-1939. Ź. I. Sygn. 616/344.
15. Národní archiv (NA). MZV VA I. Kart. 1774.
16. Адам М. Загарбання Закарпаття хортистською Угорщиною в 1938-1939 рр. / М. Адам // Українсько-угорські історичні зв'язки. – К.: [б. в.], 1964. – С. 78-108.

⁶ Чеські дипломатичні джерела не залишили жодних згадок про місію Я. Вьорнле та пропозиції щодо продажу Карпатської України.

17. Богів О. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939 рр.) / О. Богів, В. Задорожний. – Ужгород: Патент, 1999. – 91 с.
18. Боднар В. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938–1939) / В. Боднар, М. Вегеш. – Ужгород, 1997. – 135 с.
19. Василюк Н. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій / Н. Василюк. – Ужгород: Карпати, 2008. – 224 с.
20. Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському контексті: у 2 т. / М. Вегеш. – Ужгород: Колір Принт, 1997. – Т. 1. – 236 с.; Т. 2. – 198 с.
21. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти / М. Вегеш. – Ужгород: Карпати, 2004. – 431 с.
22. Вегеш М. Міжнародне становище Карпатської України (1938–1939 рр.) / М. Вегеш, О. Богів. – Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1997. – 136 с.
23. Венгрия и Вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны / пер. с венгер. Б. Я. Гейгера и Н. Н. Сикачева; предисл. Г. А. Деборина. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1962. – 368 с.
24. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: автореф. дис. ... д-ра іст. наук у формі наук. доп.: 07.00.02 "Всесвітня історія" / С. Віднянський. – К.: Інститут історії України, 1997. – 108 с.
25. Гай-Нижник П. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) 1938–1939 рр. як одна із "розмінних монет" Мюнхенського договору / П. Гай-Нижник // Гілея. Історичні науки. – 2018. – Вип. 139. – С. 48–56.
26. Гетьманчук М. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / М. Гетьманчук. – Л.: Вид-во Національного ун-ту "Львівська політехніка", 2008. – 432 с.
27. Гетьманчук М. П. Боротьба Карпатської України за незалежність в контексті радянсько-польських відносин (1938 – березень 1939 рр.) / М. Гетьманчук // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2003. – № 474: Держава та армія. – С. 46–55.
28. Год кризиса, 1938–1939: Документи и материалы: в 2 т. (29 сентября 1938 г. – 31 мая 1939 г.) / под ред. Л. Ф. Ильичева. – М.: Политиздат, 1990. – 555 с.
29. Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.
30. Злепко Д. Українське питання у 1938–1939 роках і Третій Райх / Д. Злепко // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці історико-філософської секції. – 1994. – 228. – С. 249–308.
31. Неопублікований щоденник Володимира Кисілевського. – [б. м.]: [б. в.].
32. Новий Час. – 1 берез. 1939.
33. Пагіря О. "Український П'ємонт у Карпатах": українське питання в західному публічному дискурсі під час чехословацької кризи 1938–1939 рр. / О. Пагіря // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2017. – Вип. 30. – С. 113–135.
34. Поп І. Чехословацко-венгерские отношения (1935–1939) / І. Поп. – М.: Наука, 1972. – 247 с.
35. Пушкеш А. Цивілізація или варварство. Закарпаття 1918–1945 / А. Пушкеш. – М., 2006. – 564 с.
36. Свідерська Н. Українське питання напередодні Другої світової війни (вересень 1938 – вересень 1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. Свідерська; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства. – Л., 2001. – 20 с.
37. Свідерська Н. Радянський Союз у дипломатичній інтризі навколо Карпатської України / Н. Свідерська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія: Історія. – 2001. – Вип. 12. – С. 121–126.
38. Сирота Р. Українське лобі у міжвоєнній Великій Британії: політика історичної реконструкції / Р. Сирота // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2019. – Спецвип. – С. 618–654.
39. Тимошик М. Промоція "українського питання" та об'єднання зарубіжного українства як головні програмні напрямки діяльності Українського пресового бюро в Лондоні (1931–1939) / М. Тимошик // Українознавство. – 2017. – № 4 (65). – С. 215–230.
40. Тимошик М. Досі невідомий архів Українського пресового бюро в Лондоні (1931–1939) / М. Тимошик // Українознавство. – 2018. – № 1 (66). – С. 63–80.
41. Трофимович Л. В. Небезпечне суперництво... Українське питання в зовнішній політиці Польщі та Радянського Союзу. 1938–1939 рр. / Л. Трофимович, В. Трофимович. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 284 с.
42. Штефан А. Августин Волошин – президент Карпатської України. Спомини / А. Штефан. – Торонто, 1977. – 208 с.
43. British Foreign Office Files on Ukraine and Ukrainians 1917–1948 with supplementary files from The War Office, The Cabinet Office and the Empire Marketing Board / By J. V. Koshiv; University of Alberta. – Edmonton, 1997. – 293 p.
44. Dąbrowski Dariusz. Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938–1939 / D. Dąbrowski. – Toruń, 2007. – 413 p.
45. Dejmek Jindřich. Zahraniční politika Česko-Slovenska mezi Mnichovem a německou okupací českých zemí (říjen 1938 – březen 1939) / J. Dejmek // Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska / red. V. Bystrický, M. Michela, M. Schvarc a kol. – Bratislava, 2010. – S. 16–32.
46. Documents on German Foreign Policy 1918–1945. From the Archives of the German Foreign Ministry. Series D (1937–1945). – Vol. IV: The Aftermath of Munich (October 1938 – March 1939). – Washington, 1951. – 733 p.
47. Golczewski Frank. Deutsche und Ukrainer: 1914–1939 / F. Golczewski. – Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2010. – 1085 s.
48. Zięba Andrzej. Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurencji polityczni (do 1932 roku). – Kraków, 2010. – 790 s.
49. Kotowski Albert S. "Ukrainisches Piemont"? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges / A. Kotowski // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – Freiburg, 2001. – № 49. – S. 67–95.
50. Masařík Hubert. V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata / H. Masařík. – Praha, 2002. – 387 s.
51. Illytzyk Roman. Deutschland und die Ukraine 1934–1945. Erster Band / R. Illytzyk. – München, 1955. – 395 s.
52. Traşcă Ottmar, Grad Cornel. Kárpátalja kérdése a román dokumentumok tükrében, 1938–1939 / O. Traşcă, C. Grad // Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Hustig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai / Szerkesztette Fedinec Csilla. – Pozsony, 2014. – Old. 210–244.
53. Traşcă Ottmar, Grad Cornel. România și chestiunea Ucrainei Subcarpatice (septembrie 1938 – martie 1939) / O. Traşcă, C. Grad // Archiva Moldaviae. – VII/2015. – S. 181–216.
54. Pop Ivan. Podkarpatská Rus / I. Pop. – Praha, 2005. – 190 s.
55. Rychlík Jan, Rychlíková Magdaléna. Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939 / J. Rychlík, M. Rychlíková. – Praha, 2013. – 183 s.
56. Rychlík Jan. Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946 / J. Rychlík, M. Rychlíková. – Vyšehrad; Praha, 2016. – 238 s.
57. Stercho Peter G. Diplomacy of Double Morality. Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine 1919–1939 / P. Stercho. – N. Y., 1971.
58. Svoboda David. Loučení bez dojetí. Češi a ukrajinská autonomie na Podkarpatské Rusi za druhé republiky / D. Svoboda // Paměť a Dějiny. – Praha, 2014. – № 4. – S. 18–30.
59. Švorc Peter. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946 / P. Švorc. – Praha, 2007. – 313 p.
60. Tilkovszky Loránt. Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941) / L. Tilkovszky. – Budapest, 1967. – 349 sz.
61. Jarnecki Michał, Kołakowski Piotr. "Ukraiński Piemont". Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939 / M. Jarnecki, P. Kołakowski. – Warszawa: Wydawnictwo "Oficyna Wydawnicza RYTM", 2017. – 379 s.
62. Weinberg Gerhard L. Hitler's Foreign Policy: The Road to World War II 1933–1939 / G. Weinberg. – N. Y., 2005. – 996 p.

References

1. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České Republiky (Archiv MZV). II sekce (1918–1939). III řada. Kart. 470.
2. Archiv MZV. Politické věci. Kart. 45.
3. Archiv MZV. Politické věci. Kart. 46.
4. Archiv MZV. Politické věci. Kart. 65.
5. Archiv MZV. Politické zprávy 1918–1977. Německo. Berlin 1938/II. Č. 2625/II.
6. Archiv MZV. Politické zprávy 1918–1977. Německo, Berlin 1939.
7. Archiv MZV. Politické zprávy 1918–1977. Německo. Berlin 1939. Č. 15.176/II-39.
8. Archiv MZV. Politické zprávy 1918–1977. Německo, Berlin 1939. Č. 23.689/II-39.
9. Archiv MZV. Politické zprávy 1918–1977. Německo, Berlin 1939. Č. 34907/II-1939.
10. Archiv MZV. Politické zprávy 1918–1977. Rumunsko. Bukurešť 1938. Č. 1765/89.
11. Archiv MZV. Fond František Chvalkovský (1938–1939). Inv. č. 84.
12. Archiv MZV. Fond František Chvalkovský (1938–1939). Inv. č. 617.
13. Archiv MZV. Fond 35. Telegramy došlé a odeslané I. Budapest. 1938. S. 71.
14. Archiwum Akt Nowych (AAN). Sztab Główny w Warszawie 1919–1939. Cz. I. Sygn. 616/344.
15. Národní archiv (NA). MZV VA I. Kart. 1774.
16. Adam, M. (1964). The Conquer of Transcarpathia by Horthy's Hungary in 1938–1939. *Ukrainian-Hungarian Historical Ties*, 78–108. [In Ukrainian]
17. Bohiv, O. & Zadorozhnyi, V. (1999). *Carpatho-Ukraine (Subcarpathian Ruthenia) in International Relations (May 1938 – March 1939)*. Uzhhorod: Patent. [In Ukrainian]
18. Bodnar, V. & Vegesh, M. (1997). *Carpatho-Ukraine in International Relations (1938–1939)*. Uzhhorod: Patent. [In Ukrainian]
19. Vasylyna, N. (2008). *Carpatho-Ukraine in International Relations on the eve of WWII. A New Vision of Events*. Uzhhorod: Carpathians. [In Ukrainian]
20. Vegesh, M. (1997). *Carpatho-Ukraine 1938–1939 in the Pan-European Context*. In 2 vol. Uzhhorod: Color Print. [In Ukrainian]

21. Vegesh, M. (2004). *Carpatho-Ukraine. Documents and Facts*. Uzhhorod: Carpathians. [In Ukrainian]
22. Vegesh, M. (1997). *The International Situation of Carpatho-Ukraine (1938–1939 pp.)*. Uzhhorod: State University of Uzhhorod. [In Ukrainian]
23. *Hungary and the WWII. Secret Diplomatic Documents of the History of the Eve and the Period of War*. (1962). Moscow: Foreign Literature Press. [In Russian]
24. Vidniansky, S. (1997). *The Ukrainian Question in Interwar Czechoslovakia*. Kyiv. Unpublished Thesis (Doctor of Sciences – History). Institute of the History of Ukraine. [In Ukrainian]
25. Hai-Nyzhnyk, P. (2018). Carpatho-Ukraine (Subcarpathian Ruthenia) 1938–1939 pp. as One of the "Bargain Chips" of the Munich Treaty. *Hileia*, 139, 48–56. [In Ukrainian]
26. Hetmanchuk, M. (2008). *Between Moscow and Warsaw: the Ukrainian Question in Soviet-Polish Relations of the Interwar Period (1918–1939)*. Lviv: Publishing House of Lviv National Polytechnic University. [In Ukrainian]
27. Hetmanchuk, M. (2003). The Fight of Carpatho-Ukraine for the Independence in the Context of Soviet-Polish Relations (1938 – March 1939). *Bulletin of Lviv National Polytechnic University*, 474: State and Army, 46–55. [In Ukrainian]
28. *The Year of Crisis, 1938–1939: Documents and Materials: in 2 vol. (29 September 1938 – 31 May 1939)*. (1990). Moscow: Politizdat. [In Russian]
29. *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. 1: A–B. (2003). Kyiv: Scientific Thought. [In Ukrainian]
30. Zlepko, D. (1994). The Ukrainian Question in 1938–1939 and the Third Reich. *Notes of the Shevchenko Scientific Society. Writings of the Historical-Philosophical Section*, 228, 249–308. [In Ukrainian]
31. *Unpublished Diary of Volodymyr Kysilevskyi*. (n. d.). [s. l.]: [s. n.]. [In Ukrainian]
32. *New Time*. (1939, March 1). [In Ukrainian]
33. Pahiria, O. (2017). "The Ukrainian Piedmont in the Carpathians": the Ukrainian Question in the Western Public Discourse during the Czechoslovak Crisis 1938–1939. *Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood*, 30, 113–135. [In Ukrainian]
34. Pop, I. (1972). *Czechoslovak-Hungarian Relations (1935–1939)*. Moscow: Science. [In Russian]
35. Pushkash, A. (2006). *A Civilization or Barbarism. Transcarpathia 1918–1945*. Moscow: [s. n.]. [In Russian]
36. Sviderska, N. (2001). The Ukrainian Question on the Eve of WWII (September 1938 – September 1939). Unpublished Thesis (PhD in History). I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. [In Ukrainian]
37. Sviderska, N. (2001). The Soviet Union in the Diplomatic Intrigue around Carpatho-Ukraine. *Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk State Pedagogical University. Series: History*, 12, 121–126. [In Ukrainian]
38. Syrota, R. (2019). The Ukrainian Lobby in the Interwar Great Britain: a Policy of Historical Reconstruction. *Bulletin of Lviv University. Series: History. Special Issue*, 618–654. [In Ukrainian]
39. Tymoschuk, M. (2017). The Promotion of the Ukrainian Question and the Consolidation of Foreign Ukrainians as the Main Program Avenues in the Activity of the Ukrainian Press Bureau in London (1931–1939). *Ukrainian Studies*, 4(65), 215–230. [In Ukrainian]
40. Tymoschuk, M. (2018). *The Unknown Archives of the Ukrainian Press Bureau in London (1931–1939)*. *Ukrainian Studies*. № 1 (66), 63–80. [In Ukrainian]
41. Trofymovych, L. & Trofymovych, V. (2013). *Dangerous Neighborhood... The Ukrainian Question in the Foreign Policy of Poland and the Soviet Union. 1938–1939*. Rivne: Amulets of Volhyn. [In Ukrainian]
42. Shtefan, A. (1977). *Avgustyn Voloshyn – the President of Carpatho-Ukraine. Memoirs*. Toronto: [s. n.]. [In Ukrainian]
43. Koshiv, J. (1997). *British Foreign Office Files on Ukraine and Ukrainians 1917–1948 with supplementary files from The War Office, The Cabinet Office and the Empire Marketing Board*. Edmonton: University of Alberta.
44. Dąbrowski, D. (2007). *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej)*. 1938–1939. Toruń: [s. n.].
45. Dejmek, J. (2010). Zahraniční politika Česko-Slovenska mezi Mnichovem a německou okupací českých zemí (říjen 1938 – březen 1939). In V. Bystrický, M. Michela, M. Schvarc a kol. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava: [s. n.]. S. 16–32.
46. *Documents on German Foreign Policy 1918–1945. From the Archives of the German Foreign Ministry. Series D (1937–1945)*. Vol. IV: *The Aftermath of Munich (October 1938 – March 1939)*. Washington: [s. n.].
47. Golczewski, F. (2010). *Deutsche und Ukrainer: 1914–1939*. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag.
48. Zięba, A. (2010). *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do 1932 roku)*. Kraków: [s. n.].
49. Kotowski, A. (2001). "Ukrainisches Piemont"? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 49, 67–95.
50. Masařík, H. (2002). *V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata*. Praha: [s. n.].
51. Illytzyk, R. (1955). *Deutschland und die Ukraine 1934–1945. Erster Band*. München: [s. n.].
52. Traščă, O. & Grad, C. (2014). Kárpátalja kérdése a román dokumentumok tükrében, 1938–1939. In Fedinec Csilla (Ed.), *Kárpáti Ukrajina: Vereckétől Hustig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony: [s. n.]. Old. 210–244.
53. Traščă, O. & Grad, C. (2015). România și chestiunea Ucrainei Subcarpatice (septembrie 1938 – martie 1939). *Archiva Moldaviae*, 7, 181–216.
54. Pop, I. (2005). *Podkarpatská Rus*. Praha: [s. n.].
55. Rychlík, J. & Rychlíková, M. (2013). *Horspodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939*. Praha: [s. n.].
56. Rychlík, J. & Rychlíková, M. (2016). *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Vyšehrad–Praha: [s. n.].
57. Stercho, P. G. (1971). *Diplomacy of Double Morality. Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine 1919–1939*. New York: [s. n.].
58. Svoboda, D. (2014). Loučení bez dojetí. Češi a ukrajinská autonomie na Podkarpatské Rusi za druhé republiky. *Paměť a Dějiny*, 4, 18–30.
59. Švorc, P. (2007). *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha: [s. n.].
60. Tilkovszky, L. (1967). *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest: [s. n.].
61. Jarnecki, M. & Kolakowski, P. (2017). "Ukraiński Piemont". *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*. Warszawa: Wydawnictwo "Oficyna Wydawnicza RYTM".
62. Weinberg, G. L. (2005). *Hitler's Foreign Policy: The Road to World War II 1933–1939*. New York: [s. n.].

Надійшла до редколегії 22.03.20

O. Pahiria, PhD in History
Memorial Museum of "Territory of Terror", Lviv, Ukraine

THE UKRAINIAN QUESTION IN THE FOREIGN POLICY OF THE SECOND CZECHO-SLOVAK REPUBLIC AT THE TURN OF 1938–1939

The article examines the place and the role of the Ukrainian question in the foreign policy of the Second Czechoslovak republic during the post-Munich period. The emergence of this question on the Czechoslovak diplomacy agenda in 1938–1939 was associated with the formation of autonomous Subcarpathian Ruthenia/Carpatho-Ukraine in the republic's east, as well as with the active debate in international circles concerning Germany's aggressive plans in Eastern Europe with the use of the Ukrainian card. Based on unknown documents from the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs' archives, the article analyses Prague's attitude towards prospects of the formation of a "Great Ukraine" on the platform of Carpatho-Ukraine. Czechoslovakian government's position in the Ukrainian question was ambiguous and was shaped by several international factors: 1) Germany's policy that used the Ukrainian question as a "bargaining chip" in its diplomacy; 2) the aspirations of Poland and Hungary to establish a common frontier in the Carpathians; 3) the position of Romania as Czechoslovakia's key ally, which until some point was strategically interested in retaining the land corridor with Prague through Subcarpathian Ruthenia; 4) the "appeasement policy" of the West, which sought to divert Hitler's aggression to the East with the use of the Ukrainian card. If earlier Prague looked with suspicion at the Ukrainian question as a certain threat to its territorial integrity due to the factor of Subcarpathian Ruthenia, in 1939 it perceived the Ukrainian card as a possible salvation for Czechoslovakia itself. At the beginning of 1939, Czernin Palace developed a few projects which suggested to use the Ukrainian question for the sake of saving the republic. This plan was backed by certain circles of British diplomacy, who had the interest to direct Germany to the East, towards Ukraine's natural resources. Unfortunately, this period was too short to produce any long-term strategies of Prague on the Ukrainian question. Eventually, Hitler decided to deliver a different verdict to the fate of Carpatho-Ukraine by having passed it to Hungary.

Keywords: Carpatho-Ukraine, Second Czechoslovak republic, the Ukrainian question, the Czechoslovak crisis.